

דוד בן-זיון

דין שינוי מקום בברכה*

הצגת הבעיה

פסק מרן (א"ח קעח, ב):

חברים שהיו יושבים לאכול, ויצאו לקראת חתן או לקראת כלה, אם הניחו שם מקצתן - חוזרים למקומם וגומרים סעודתן, ואינם צריכים לברך שנית... והמשנה מקומו מפינה לפינה בבית אחד אינו צריך לחזור ולברך.

המשנ"ב (כב-כג) מסביר:

"בבית אחד" - פירוש: בחדר אחד (מ"א ושי"א)... ואף ששינה מקומו לגמרי... אין צריך לחזור ולברך, דזה אינו נחשב שינוי מקום... כיון שהוא בחדר אחד.

כלומר: מרן לא הצריך ברכה חדשה דווקא כשישנה מקומו באותו החדר, אך אם יעבור לחדר אחר - יחשב שינוי מקום, ויתחייב בברכה¹.
דעת הרמ"א אף היא ששינוי מחדר לחדר נחשב שינוי מקום, והוא מצריך ברכה מחדשת. אמנם כתב הרמ"א (שם א):

אם היה דעתו לאכול במקום אחר - לא מקרי שינוי מקום, והוא שיהיו שני המקומות בבית אחד.

מקור הדברים הוא בסוגיה בפסחים קא ע"ב:

ויתיב רב חסדא משמיה דרב הונא וקאמר: הא דאמרת "שינוי מקום צריך לברך" - לא שנו אלא מבית לבית, אבל ממקום למקום - לא.

גירסה זו סותרת את פסק מרן. לפי גירסה זו, דווקא כשעובר מבית לבית אחר נחשב שינוי מקום, אך באותו הבית נחשב השינוי "ממקום למקום"; ומשמע: מחדר לחדר אינו צריך לברך. כך היא גם גירסת רש"י².
אלא שבצידי הגליון מובאת הערה בשם רש"א: "לא שנו אלא מבית לבית, אבל מפינה לפינה - לא". לפי גירסת המהרש"א מובן פסק ההלכה לעיל, שכן דווקא מפינה לפינה אינו נחשב שינוי מקום, ומשמע שמדובר באותו החדר, אך אם יעבור מחדר לחדר כן יחשב לשינוי מקום.

* תודתי נתונה לרב מרדכי סבתו על עזרתו האדיבה בהשגת נוסחאות הגמרא.

1. וכן כתב המשנ"ב בס"ק ט.

2. כך היא גירסת דפוס ונציה ר"פ, גירסת הדפוס שהיתה לפני רבינוביץ בדקדוקי-סופרים

וב-1068 JTS.

למעשה, אין זו רק גירסת המהרש"א, אלא גם גירסת הר"ף, הרא"ש, פירוש ר"ח, ספר העיתים, ספר העיטור ועוד רבים.³

משמעות הגירסה היא, אם כן, מחמירה ביותר, וכפי שניסח הטור להלכה:

כששינוי מקומן מחדר לחדר, אם רוצין לאכול שם צריכין לברך שם ברכה ראשונה על מה שרוצים לאכול... אבל אם שינוי מקומן בחדר אחד מזוית זו לזוית אחרת - אין צריכין לברך.

מחדר לחדר צריך לברך, אלא אם כן רואים מקומם הראשון, שאז אינו נחשב שינוי, וכפי שמופיע בתשובות הגאונים (אוצה"ג כאן, עמ' 97, בשם שר שלום גאון). לו כאן היה מסתיים הדיון, הרי שהתוצאה להלכה היתה מחמירה ביותר, וכפי שכתב הביה"ל (קעח סע' ב, ד"ה בבית אחד):

והנה דבר זה, אף שהוא כתוב בכמה אחרונים, קשה מאוד להיזהר בזה, וכמדומה שאין העולם נוהגים כן.

והנה מצאנו שם בגמרא בע"א את הדברים הבאים:

אמר שמואל: אין קידוש אלא במקום סעודה. סבור מינה הני מילי מבית לבית, אבל ממקום למקום בחד ביתא לא; אמר להו רב ענן בר תחליפא: זימנין סגינן הוה קאימנא קמיה דשמואל, ונחית מאיגרא לארעא, והדר מקדש.

משמעות הגמרא היא כדלקמן: בתחילה סברו שמקום למקום באותו הבית (ז"א: מחדר לחדר) אינו נחשב שינוי, עד שבא רב ענן והעיד ששמואל היה מקדש שנית. לפי זה מחדר לחדר נחשב שינוי לגבי קידוש.

גמרא זו מתיישבת עם הגירסה שלפנינו בהמשך הגמרא, בע"ב, כפי שראינו לעיל, שרק שינוי "מפינה לפינה" לא נחשב שינוי מקום, ואילו מחדר לחדר נחשב שינוי. אם כן שוה דין הקידוש לדין ברכות: מחדר לחדר נחשב שינוי, אך באותו חדר אין זה שינוי. אולם לרש"י, שגרס בע"ב: "ממקום למקום" נצטרך לחלק בין דיני קידוש, שבהם למסקנת הגמרא בע"א מחדר לחדר נחשב שינוי, ובין דיני שינוי מקום של ברכות, שבהם מחדר לחדר אינו נחשב שינוי.⁴

אמנם גם כאן בע"א יש שגרסו "מפינה לפינה",⁵ הלא הם הר"ח, תוס' בשם יש ספרים והרי"ף.⁶ כן גם בהלכות גדולות, בראבי"ה⁷ (ח"ב, עמ' 136), בשב"ל (סימן ע) ובעיתים (עמ' 192).

3. וכבר ציין רבינוביץ בדקדוקי-סופרים כי כן היא גירסת כת"י מינכן, וכן בכת"י א"פ. זו גם הגירסה ב-JTS 126, כת"י קולומביה ובוותיקן 9 ו-134. יש לציין כי העיטור מביא גירסה זו ("מפינה לפינה") בשם הירושלמי, אלא שאין הוא בירושלמי שלפנינו.

4. וכ"ה בונציה רפ, "המורה" של הרי"ד, הדפוס, ומסקנה דומה עולה גם מכ"י JTS 1608, שאמנם בע"א גרס "מפינה לפינה לא", ועל זה הקשה ר' ענן והוכיח שלגבי קידוש אף מפינה לפינה נחשב שינוי, אך בע"ב הגרסה היא "ממקום למקום לא", וא"כ מוכרח לחלק בין קידוש לדיני ברכות.

5. יש לציין שרבינוביץ אינו מעיר כאן כלום, ומכאן שגם בכת"י מינכן שהיה לפניו (וכ"ה במינכן 95), ובכ"י א"פ הגירסה היא "ממקום למקום".

פירוש הר"ן

הר"ן הקשה לפי גירסה זו בע"א ("מפינה לפינה"): מה מוכיח הסיפור של רב ענן? הלא הגמרא אמרה שדווקא מבית לבית צריך לברך, אך לא מפינה לפינה, ומה רוצה הגמרא להשמיענו כשהיא מביאה סיפור על רב ענן שקידש כשירד מאיגרא לארעא? ואכן, כאן הוא המקום לציין כי מכח קושיה זאת הרי"ד בחידושו דוחה את הגירסה הזו ("מפינה לפינה"), וטוען כי הגירסא הנכונה היא "ממקום למקום" (וכך מצא ב"מקצת ספרים").

הר"ן מתרץ את קושייתו:

אפילו הכי, כיון ד'מבית לבית' - לאו דווקא, אלמא אין הקביעות תלוי בבית אלא במקום סעודה, ומעתה אפילו מפינה לפינה.

ז"א: אין הבדל בין שינוי מפינה לפינה לשינוי מחדר לחדר. לכן הגמרא מביאה את רב ענן, כקושיה על מה שאמרנו, שמפינה לפינה א"צ לברך (ומשמע דהוא הדין מחדר לחדר): והרי רב ענן סיפר ששמואל קידש! לפי דברי הר"ן יוצא, שאין הבדל עקרוני בין מפינה לפינה לבין מחדר לחדר, ולשניהם אותו הדין.

מדברי הר"ן הנ"ל נפתח לנו פתח גדול להלכה, שכן אם דינו של שינוי מפינה לפינה הוא כדיון שינוי מחדר לחדר (לגבי קידוש לחומרא), הרי שבע"ב, לגבי שינוי מקום בברכה, שהגמרא גורסת "מפינה לפינה לא", ה"ה שמחדר לחדר א"צ ברכה חדשה (וכאמור סיעה גדולה של קמאי גורסת כן).

דברים אלו הם הבסיס לדברי הביה"ל בהמשך דבריו (אם כי הוא אינו מזכיר את הר"ן):

אבל אם נגרוס "אבל מפינה לפינה לא" נהיה מוכרחים לומר, דסובר הגמרא ד'מפינה לפינה' ר'מחדר לחדר' שוים, אחרי שהם תחת גג אחד. ואם נחמיר ב'מחדר לחדר', ה"ה דצריך להחמיר ב'מפינה לפינה' [דאי לאו הכי, מאי מיתי הגמרא ראייה מרב ענן, דהתם הוי מאיגרא לארעא], ואם כן כד מקילינן אחר כך ב'מפינה לפינה' לענין שינוי מקום, נכלל בענין זה גם ב'מחדר לחדר', דדווקא ב'מבית לבית' מקרי שינוי לענין שינוי מקום.

הסברה לחלק בין קידוש, שבו אפילו מפינה לפינה נחשב שינוי, לבין ברכות, שאפילו במחדר לחדר אינו שינוי, נתבארה יפה בביה"ל בשם המהר"ם חלאוה,

דלענין קידוש בעינן מקום סעודה ממש ומקום פיתא גרים, לכך אפילו מפינה לפינה אסור; אבל לענין שינוי מקום - בעקירה גמורה תליא מילתא, ומפינה לפינה לא הוי עקירה.

וכבר קדמו הר"ן (בר"ה אבל מפינה).

6. דפוס, כ"י ניו יורק, קושטא רסט (זקס מעיר שכן בכ"מ, כי"פ ועוד, אלא שכמדומה שכונתו לכתב-יד של הגמרא ולא של הרי"ף).

7. אלא שכתב דמפינה לפינה אינו שינוי, וראה להלן שיטת הרמב"ם.

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם (הל' שבת פ"ט, ה"ח) כתב:

אבל אם קידש בזוית זו - אוכל בזוית שניה.

ותמה עליו המ"מ, שהלא -

מסקנת ההלכות וכל הפוסקים כשמואל... ואמרו שם: סבור מינה הנ"מ מבית לבית אבל מפניה לפינה לא, א"ל ר' ענן... ואפי' מאיגרא לארעא הוה מקדש... וזהו כפשוטו מתמיה על דברי רבנו ז"ל, שכתב אבל אם קידש בזוית וכו'.

כלומר: מהרמב"ם משמע שא"צ לקדש שנית מזוית לזוית, אבל מסיפורו של רב ענן עולה שצריך לקדש שנית אפילו מפניה לפינה.

ניתן לתרץ את הרמב"ם באופן פשוט, ולומר כי הרמב"ם גרס בע"א: "ממקום למקום", ובע"ב: "מפניה לפינה", וכפי שהוסבר לעיל. לפי גירסה זו דוקא ממקום למקום נחשב שינוי (מכוח קושיית ר' ענן), אך מפניה לפינה אינו נחשב שינוי, וכפי שמתבאר מע"ב. ומצאנו חברים להסבר פשוט זה, הלא הם הרב יוסף קאפח בהלכות שבת שם⁸ והרב דוד מצגר, המהדיר לפירוש ר"ח על פסחים (קא ע"א, הערה 30)⁹.

אמנם המ"מ עצמו סבור כי גירסת הרמב"ם גם בע"א היא "מפניה לפינה", ומכיון שלכאורה הרמב"ם סותר בעליל את סיפורו של ר' ענן, המ"מ נאלץ להסביר אחרת את המושג "מפניה לפינה"¹⁰, והוא כותב:

שהם (הגאונים) מפרשים "בית" - בית דירה, ויש בה חדרים ועליות מבית דירה לבית דירה אחר, היו סבורים שיצטרך קידוש אחר; אבל מפניה לפינה, כגון מחדר לחדר בבית דירה אחת - לא; ובא ר' ענן והעיד שאפילו בבית דירה אחת מן הגג לחצר היה מקדש.

אם כן, לא דובר בגמרא על "מזוית לזוית", ובזה צדקו דברי הרמב"ם, שאמר שאינו נחשב שינוי ב"מזוית לזוית".

נ"ל שלא חייבים להסביר כמ"מ את הרמב"ם, אף אם נניח שהרמב"ם גרס בע"א "מפניה לפינה". יתכן להסביר כפי שכתב הרי"ד כאן (ד"ה סבור מינה):

ולפי זה הלשון יש לנו לפרש, דרב חנן לא אתא למימר דמפניה לפינה צריך לקדש, אלא דמאיגרא לארעא - מבית לבית יקרא; אבל לעולם מפניה לפינה אינו צריך לקדש.

מצאנו, אם כן, שלושה דרכים להסביר את הרמב"ם:

8. וראה דבריו גם בהלכות ברכות פ"ד, ה"ה.
9. תימוכין להסבר זה ניתן למצוא בשני כת"י תימנים (ואין המקום כאן לדבר על היחס ביניהם לרמב"ם).
- הן בכ"י JTS 126 והן בכ"י קולומביה הגירסה כאן היא "אבל ממקום למקום בחד ביתא לא". (ולא דובר כאן על מפניה לפינה, רק בע"ב בו מבואר שאינו שינוי).
10. (על סמך ספרות הגאונים, ומופיע באוצה"ג כאן עמוד 97 בשם שר שלום גאון).

א. דרך פשוטה, לומר שהרמב"ם גרס כאן כרא"ש, ולכן מחדר לחדר צריך לברך, אך לא מפינה לפינה, ושווה הדין בין לקידוש ובין לברכות (וכ"כ ה"ד קאפת, והר" מצגר).

ב. דרך המ"מ, לגרוס גם בע"א: "מפינה לפינה", שמשמעותה בעצם "מחדר לחדר", ודווקא בזה ר' ענן אמר שנחשב שינוי, אך מזוית לזוית אינו שינוי; וה"ה לע"ב, שדווקא מחדר לחדר נחשב שינוי.

ג. דרך חדשה, עפ"י הר"ד, שלפיה אמנם גרס הרמב"ם מפינה לפינה, אך סיפורו של ר' ענן לא בא כלל לסתור את מה שאמרנו, שמפינה לפינה א"צ לקדש, אלא מטרתו היא להוכיח שמבית לבית צריך לקדש. מבית לבית פירושו, לפי זה, מחדר לחדר¹¹.

אם נסביר את הרמב"ם כמ"מ, יצא שאף לרמב"ם מחדר לחדר אינו שינוי. כך אמנם מופיע בביה"ל הנ"ל.

(כאן המקום להעיר: אם לא נסביר את הרמב"ם כמ"מ, אלא לפי שתי הדרכים האחרות, הרי שלרמב"ם מחדר לחדר נחשב שינוי; וכך הוא הדין לפי הרא"ש. לפי זה מן ודאי שעל משמרתו היה עומד, שכן מלכתחילה הוא כתב כי מחדר לחדר לרמב"ם נחשב שינוי).

להלכה

הביה"ל מסיים ואומר:

היוצא מדברינו, דלהרב המגיד, דעת הרמב"ם דמחדר לחדר לא הוי שינוי מקום, וגם מדעת בה"ג, ור"ח ור"ף, ע"פ גירסתם, נראה כן; וגם מצינו לרש"י, שסובר בהדיא לענין שינוי מקום, דמבית לעליה לא הוי שינוי מקום, וה"ה דמחדר לחדר, דהוא גורס בשניהם: "אבל ממקום למקום לא" ... ועל כן אף דראוי ונכון לחוש לכתחילה לדעת האחרונים שלא ליכנס אפילו מחדר לחדר באמצע אכילתו בדברים שאין טעונין ברכה אחריהן במקומן... מ"מ הנוהג להקל בזה - אין למחות בידו, דיש לו על מי לסמוך, וכנ"ל¹².

ועכ"פ בדיעבד בוודאי אין להצריך ברכה בהן, דמידי ספיקא לא נפקא, וספק ברכות להקל, וביכול לראות מקומו הראשון בוודאי יש להקל אף לכתחילה¹³.

11. גם מתוס' בפסחים, קא ע"א, ד"ה "אבל ממקום למקום" עולה הסבר דומה למילים "מבית לבית", אם כי מסיבה שונה.

12. ולפי זה יש להחמיר בקידוש מחדר לחדר, שכן לכל הדעות נחשב שינוי מקום.

13. וכן גם במקרה שהיתה דעתו מתחילה לכך, כפי שנתבאר לעיל.